

Πίτερ Σίνγκερ: Ένας συνεπής ωφελιμιστής

Η ζωή, το έργο και οι αντιδράσεις

Ο Σίνγκερ (το πλήρες όνομά του είναι Peter Albert David Singer) γεννήθηκε στην Μελβούρνη το 1946. Οι Εβραίοι γονείς του, Κόρα και Έρνεστ (Cora & Ernest), είχαν διαφύγει από την Βιέννη το 1938 μετά την πολιτική ένωση της Αυστρίας με τη ναζιστική Γερμανία, ωστόσο, οι δύο παππούδες και η μία γιαγιά του πέθαναν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ο πατέρας του Έρνεστ ήταν εισαγωγέας καφέ και τσαγιού και η μητέρα του ασκούσε ολιστική ιατρική. Οι γονείς του, θέλοντας να ενταχθούν ο ίδιος και η αδερφή του στην αυστραλιανή κοινωνία, δεν έμαθαν στα παιδιά τους γερμανικά και τα έστειλαν σε προτεσταντικά σχολεία. Ο Πίτερ σπούδασε νομικά, ιστορία και φιλοσοφία στο πανεπιστήμιο της Μελβούρνης. Αφότου πήρε το πτυχίο του ακολούθησε μεταπτυχιακές σπουδές τις οποίες ολοκλήρωσε το 1969 εκπονώντας μια εργασία με τίτλο *Why should I be Moral?* Ένα χρόνο πριν είχε παντρευτεί την Ρενάτα (Renata), με την οποία απέκτησε τρεις κόρες, και το 1970 πήρε μια υποτροφία για να σπουδάσει ηθική και πολιτική φιλοσοφία στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το θέμα με το οποίο ασχολήθηκε ήταν η πολιτική ανυπακοή και επιβλέπων καθηγητής ήταν ο ηθικός φιλόσοφος Ήιρ (R.M. Hare: 1919-2002). Το αποτέλεσμα της δουλειάς του δημοσιεύτηκε το 1973 με τίτλο *Δημοκρατία και Ανυπακοή* (*Democracy and Disobedience*). Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αγγλία επηρεάστηκε από μια ομάδα канаδών χορτοφάγων, οι οποίοι εργάζονταν για την έκδοση ενός βιβλίου υπέρ της ηθικής α-

ντιμετώπισης των άλλων ζώων¹, και πείστηκε ότι η κρεοφαγία είναι ηθικώς μεμπτή. Ο ίδιος, όπως και η γυναίκα του Ρενάτα, υιοθέτησαν έτσι τη χορτοφαγική διατροφή².

Το 1974 μεταβαίνει στις Η.Π.Α. όπου διδάσκει στο πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης και ετοιμάζει το δεύτερό του βιβλίο με τίτλο *Η Απελευθέρωση των Ζώων* (*Animal Liberation*) που εκδόθηκε το 1975. Η *Απελευθέρωση των Ζώων* έγινε μπεστ σέλερ πουλώντας πάνω από μισό εκατομμύριο αντίτυπα, μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες (η παρούσα ελληνική του μετάφραση αποτελεί την 25^η γλώσσα στην οποία μεταφράζεται) κάνοντας πολλές επανεκδόσεις, και άσκησε τεράστια επιρροή στο κοινό. Μετά την έκδοση του βιβλίου ξεπηδά ένα νέο κίνημα χορτοφάγων, σε διάφορα κράτη αλλάζουν οι νομοθεσίες για τη μεταχείριση των ζώων, συγκροτούνται ειρηνικές οργανώσεις για την ηθική υπεράσπιση των ζώων αλλά και ομάδες που χρησιμοποιούν βίαια μέσα για την υποστήριξη των θέσεων του Σίνγκερ, τοποθετώντας βόμβες σε εργαστήρια που χρησιμοποιούσαν πειραματόζωα, απελευθερώνοντας ζώα, καθώς και άλλες ηπιότερες ακτιβιστικές ενέργειες, με πιο γνωστή την οργάνωση *Μέτωπο για την Απελευθέρωση των Ζώων* (*Animal Liberation Front*). Ο ίδιος ο Σίνγκερ όμως αποκέρυξε τις βίαιες ενέργειες.

Το 1975 επιστρέφει στην Αυστραλία όπου και διδάσκει αρχικά στο πανεπιστήμιο Λα Τρομπ (La Trobe), ενώ αργότερα στο πανεπιστήμιο του Μόνας (Monash), το μεγαλύτερο πανεπιστήμιο της χώρας. Από το 1999 κατέχει την έδρα βιοηθικής στο πανεπιστήμιο του Πρίνστον (Princeton) των Η.Π.Α..

Το συγγραφικό έργο του Σίνγκερ είναι τεράστιο (η εργογραφία του παρατίθεται στο τέλος αυτής της εισαγωγής) και όπως μπορεί να παρατηρήσει κάποιος δεν περιορίζεται στα ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής, αλλά επεκτείνεται και σε άλλα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η έκδοση του βιβλίου του *Ο Πρόεδρος του Καλού και του Κακού: Η*

¹ Godlovitch, Stanley & Roslind, Harris, John (eds.), *Animals, Men and Morals*, Taplinger Publishing Company, New York, 1972.

² Singer, Peter, "A Man with Plastic Shoes and Ironclad Principles", συνέντευξη στον Peter Thompson, *Talking Heads*, May 28, 2007.

ηθική του Τζορτζ Μπους (*The President of Good and Evil: The Ethics of George W. Bush*) στο οποίο ασκεί κριτική στην ηθική του προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι αυτό είναι ένα είδος πρακτικής ηθικής, είναι σίγουρο όμως ότι δε συνηθίζεται από ακαδημαϊκούς φιλοσόφους να καταπιάνονται με τέτοια ζητήματα. Άλλωστε ο ίδιος έχει αποδειχτεί ιδιαίτερα δραστήριος πολιτικά. Έχει συμμετάσχει σε πάμπολλες ειρηνικές ακτιβιστικές δράσεις υπέρ της ανθρωπίνης (humane) μεταχείρισης των ζώων, έχει συλληφθεί προσπαθώντας να φωτογραφίσει μαζί με συντρόφους του ένα κοιροστάσιο ιδιοκτησίας του πρωθυπουργού της Αυστραλίας στο οποίο επικρατούσαν απαράδεκτες συνθήκες για τα γουρούνια και είναι από τα ιδρυτικά μέλη του κόμματος των Πρασίνων της Αυστραλίας.

Ο Σίγκερ δεν έγινε γνωστός μόνο από τις απόψεις του σχετικά με την ηθική μεταχείριση των άλλων ζώων. Ασχολήθηκε επίσης με διάφορα άλλα πεδία της εφαρμοσμένης ηθικής, της οποίας δικαίως θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους³. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το έργο του Σίγκερ στο ευρύτερο πεδίο της βιοηθικής. Ο Σίγκερ πιστός στον ωφελιμισμό του και στην αρχή της *ίσης εκτίμησης των συμφερόντων* (equal consideration of interests) υποστήριξε απόψεις που σόκαραν το κοινό και παρερμηνεύτηκαν από διάφορους επιστημονικούς κύκλους και κοινωνικές ομάδες. Το βιβλίο που προκάλεσε τις περισσότερες αντιδράσεις ήταν το *Πρακτική Ηθική* (*Practical Ethics*), στο οποίο μεταξύ άλλων υποστήριξε την υπό όρους ενεργητική ευθανασία (active euthanasia)⁴. Συγκεκριμένα, ενόχλησε και παρερμηνεύτηκε η θέση του Σίγκερ ότι θα πρέπει να δίνεται η δυνατότητα στους γονείς (από κοινού με τον γιατρό) ενός νεογέννητου που υποφέρει από βαριές εγκεφαλικές βλάβες, όπως είναι η ανεγκεφα-

³ Ο Matti Häyry χαρακτηριστικά γράφει ότι μέχρι το 1979 ο Singer είχε κατακτήσει διεθνώς τη φήμη του πρωτοπόρου στην εφαρμοσμένη ηθική. Βλ. Häyry, Matti, *Liberal Utilitarianism and Applied Ethics*, Routledge, London & New York, 1994, σ. 148. Για ένα άρθρο που αναφέρεται στη γενικότερη συμβολή του Σίγκερ στην ανάπτυξη της εφαρμοσμένης ηθικής βλ. Jamieson, Dale, "Singer and the Practical Ethics Movement", στο Jamieson, Dale (ed.), *Singer and his Critics*, Blackwell, Oxford, 2000².

⁴ Τη θέση αυτή είχε υποστηρίξει και σε προηγούμενο βιβλίο. Βλ. Huhse, Helga & Singer, Peter, *Should the Baby Live? The Problem of Handicapped Infants*, Oxford University Press, Oxford, 1985.

λία, ή η τρισωμία 18 (εξαιτίας της οποίας επέρχεται επώδυνος θάνατος σε διάστημα όχι μεγαλύτερο των δύο χρόνων) να αποφασίζουν από κοινού με τον γιατρό του παιδιού για την ευθανασία του. Η θέση αυτή έρχεται φυσικά σε αντίθεση με το περίφημο δόγμα της *ιερότητας της ανθρώπινης ζωής* (sanctity of human life) και συνάντησε μεγάλες αντιδράσεις. Οι αντιδράσεις ήταν ιδιαίτερα έντονες στην Γερμανία, γεγονός που οδήγησε τον ίδιο να γράψει ένα ολόκληρο κεφάλαιο-παράρτημα στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου του *Πρακτική Ηθική*, στο οποίο περιέγραψε τις αποτελεσματικές προσπάθειες φίμωσής του. Εκεί ο Σίνγκερ περιγράφει αναλυτικά αυτές τις αντιδράσεις και τις διαμαρτυρίες που έφτασαν στο σημείο να οδηγήσουν σε αναβολές ομιλιών του και ακυρώσεις συνεδρίων που επρόκειτο να συμμετάσχει ο ίδιος. Στις διαμαρτυρίες πρωτοστάτησαν οργανώσεις ανθρώπων με ειδικές ανάγκες. Ο γερμανικός τύπος φρόντισε να δυσφημήσει το έργο του παρουσιάζοντας άρθρα που μιλούσαν για τις θέσεις του Σίνγκερ περί ευθανασίας συνοδευόμενα από φωτογραφίες με θύματα των ευθανασιών του Χίτλερ. Είναι αξιοσημείωτο ότι αντιδράσεις σημειώθηκαν και στις Η.Π.Α. με πικετοφορίες σε ομιλίες του, και πιο χαρακτηριστική τη διαδήλωση 250 ανθρώπων την πρώτη μέρα της διδασκαλίας του στο πανεπιστήμιο του Πρίνστον με στόχο την ακύρωση της απόφασης του πανεπιστημίου να τον προσλάβει στη συγκεκριμένη θέση, στόχος ο οποίος δεν επετεύχθη. Όλες αυτές οι αντιδράσεις όμως διέφεραν πολύ από τη διεθνή αναγνώριση του Σίνγκερ από την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Η θεωρία του Σίνγκερ για την Απελευθέρωση των Ζώων

Πολλοί νομίζουν ότι η χορτοφαγική διατροφή, ως συνειδητή ηθική επιλογή, προέκυψε το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, ως μία από τις οικολογικές απολήξεις του κινήματος των χίπιδων. Αυτό όμως δεν είναι αληθές, αφού πλήθος μαρτυριών αναφέρουν ότι αυτή τη στάση ακολουθούσαν ή πρότειναν διάφοροι φιλόσοφοι στην αρχαία Ελλάδα, με πιο επιφανείς τον Επιμενίδη, τον Εμπεδοκλή, τον Πυθαγόρα, και φυ-

σικά τους μεταγενέστερους Πορφύριο τον Νεοπλατωνικό και Πλούταρχο. Είναι αλήθεια ότι η στάση των προαναφερθέντων υπαγορευόταν από ποικίλους παράγοντες, φιλοσοφικούς και θρησκευτικούς⁵. Ακόμα όμως και εκεί που προτάσσονται θεολογικοί λόγοι, δεν λείπει η ηθική υπεράσπιση των ζώων. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι ο Πορφύριος και ο Πλούταρχος έγραψαν βιβλία με αποκλειστικό θέμα την ηθική μεταχείριση των άλλων ζώων. Ο Πορφύριος έγραψε το εξαιρετικό *Περί Αποχής Εμψύχων*, στο οποίο για πρώτη φορά αναπτύσσονται επιχειρήματα τα οποία συναντούμε και στη σύγχρονη φιλοσοφία, και ο Πλούταρχος το *Πότερα των Ζώων Φρονιμώτερα, τα Χερσαία ή τα Ένδρα*, το *Περί του τα Αλογα λόγω Χρήσθαι*, γνωστό επίσης με τον τίτλο *Γρύλλος*, και τους δύο λόγους του *Περί Σαρκοφαγίας*, στους οποίους καταδικάζει την κρεοφαγία. Αν και στους δύο παραπάνω συγγραφείς γίνεται επίκληση όχι μόνο ορθολογικών αλλά και θρησκευτικών επιχειρημάτων, στην περίπτωση του Σίνγκερ η χορτοφαγική διατροφή επιβάλλεται για ηθικούς λόγους.

Ο Σίνγκερ, όντας ωφελιστής, αξιοποιεί την παράδοση του Τζέρεμι Μπένθαμ (Jeremy Bentham) και του Χένρι Σίτζγουικ (Henry Sidgwick), καθώς και το έργο του Έιρ. Είναι χαρακτηριστικό δε, ότι οι δύο τελευταίοι ασχολήθηκαν με ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής⁶. Η βάση πάνω στην οποία στηρίζεται ο Σίνγκερ για να αναπτύξει την επιχειρηματολογία του βιβλίου είναι η αρχή της ισότητας, και ειδικότερα η αρχή της ίσης εκτίμησης των συμφερόντων. Εφαλτήριο αποτελεί η περίφημη ρήση του Μπένθαμ «Ο καθένας μετράει για έναν και κανέ-

⁵ Για μια συστηματική μελέτη επί του θέματος βλ. Sorabji, Richard, *Animal Minds and Human Morals, The Origins of the Western Debate*, Duckworth, London, 1993 και Dombrowski, Daniel A., *Vegetarianism, The Philosophy Behind the Ethical Diet*, Thorsons, Wellingborough, 1984. Για μια εξέταση του ζητήματος από τη σκοπιά της ιστορίας των θρησκειών βλ.: Gillus, Ingvald Sælid, *Animals, Gods and Humans, Changing Attitudes to Animals in Greek, Roman and Early Christian Ideas*, Routledge, London & New York, 2006. Για ένα έργο που εστιάζει στις αντιλήψεις του Πλούταρχου για την ηθική αντιμετώπιση των ζώων βλ.: Newmyer, Stephen T., *Animals, Rights and Reason in Plutarch and Modern Ethics*, Routledge, London & New York, 2006.

⁶ Sidgwick, Henry, *Practical Ethics, A Collection of Addresses and Essays*, Oxford University Press, New York, 1997, Για τον Hare ενδεικτικά βλ.: *Essays on Bioethics*, Clarendon Press, Oxford, 1989 και *Practical Inferences*, Macmillan, London, 1971 και ειδικά το "Why do Applied Ethics" στο *Essays in Ethical Theory*, Clarendon Press, Oxford, 1989, σσ. 1-13.

νας για περισσότερο από έναν», την οποία υποστήριξε και ο Σίτζγουικ⁷, και με την μία ή την άλλη μορφή, κυρίως με τη μορφή της ίσης εκτίμησης των συμφερόντων, έχει υποστηριχτεί από τον Ήρ, αλλά και τον Τζον Ρολς (John Rawls)⁸. Συγκεκριμένα, ο Σίνγκερ, όπως και ο ίδιος ο Μπένθαμ, στηρίζεται στην αρχή της ισότητας για να υποστηρίξει τη συμμετοχή των ζώων στην ηθική κοινότητα. Ο Μπένθαμ στο βιβλίο του *Εισαγωγή στις Αρχές της Ηθικής και της Νομοθεσίας* υποστήριξε την απόδοση ηθικών δικαιωμάτων σε όλη τη ζωική δημιουργία, βάσει του κριτηρίου του πόνου. Το απόσπασμα είναι το εξής:

*Μπορεί να έρθει η μέρα που η υπόλοιπη ζωική δημιουργία θα αποκτήσει δικαιώματα που δε θα μπορούν να της αφαιρεθούν παρά από ένα τυραννικό χέρι. Οι Γάλλοι έχουν ήδη ανακαλύψει ότι η μελανότητα του δέρματος δεν είναι λόγος για να αφηθεί ένας άνθρωπος χωρίς αποκατάσταση στις ορέξεις ενός βασανιστή. Μπορεί να έρθει η μέρα που θα αναγνωρισθεί ότι ο αριθμός των ποδιών, η τριχοφυΐα του δέρματος ή η κατάληξη του *ιερού οστού* αποτελούν εξίσου ανεπαρκείς λόγους για να αφήσουμε ένα ον που αισθάνεται να έχει την ίδια μοίρα. Υπάρχει κάποιιο άλλο στοιχείο για το οποίο θα πρέπει να χαράξουμε μια ανυπέρβλητη γραμμή; Μήπως αυτό είναι η ιδιότητα του λόγου ή, ίσως, της ομιλίας; Ένα ανεπιτυγμένο άλογο ή ένας σκύλος είναι ασύγκριτα πιο έλλογα και πιο συζητήσιμα ζώα από ένα βρέφος μίας ημέρας, μίας εβδομάδας, ή ενός μηνός. Αλλά, ακόμα κι αν δεν είναι έτσι, τι αλλάζει; Το ερώτημα δεν είναι Μπορούν να *συλλογίζονται*; Ούτε Μπορούν να *μιλούν*; αλλά, Μπορούν να *υποφέρουν*;⁹*

Στο παραπάνω απόσπασμα ο Μπένθαμ προτείνει να θεωρείται η δυνατότητα του πόνου ως το βασικό χαρακτηριστικό για να γίνεται ένα ον αντικείμενο ίσης εκτίμησης. Κατ' επέκταση, σύμφωνα με την ωφελισμική φιλοσοφία, για τον υπολογισμό της *μέγιστης ευτυχίας*, δε θα

⁷ Sidgwick, Henry, *The Methods of Ethics*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge, 1981⁷, σ. 382.

⁸ Hare, Richard Mervyn, *Freedom and Reason*, Oxford University Press, 1963, Rawls, John, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, μτφρ. Φίλιππος Βασιλογιάννης- Βασίλης Βουτσάκης- Φιλήμων Παιονίδης- Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου- Νίκος Στυλιανίδης- Ανδρέας Τάκης, Πόλις, Αθήνα, 2003⁴.

⁹ Bentham, Jeremy, *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789. Για τη μετάφραση αυτού του αποσπάσματος στηρίχτηκα σε μετάφραση του Φιλήμονα Παιονίδη.

πρέπει να υπολογίζεται μόνο ο πόνος των ανθρώπων, αλλά και των άλλων ζώων.

Το κριτήριο του πόνου χρησιμοποίησε και ο Τζον Στιούαρτ Μιλ (John Stuart Mill) για να υποστηρίξει την *αρχή της μέγιστης ευτυχίας* σύμφωνα με την οποία μια πράξη είναι ορθή από τη στιγμή που τείνει να μεγιστοποιεί την ευτυχία, και εσφαλμένη όταν τείνει να προκαλεί ό,τι αντίκειται σ' αυτήν, ενώ ως ευτυχία εννοούσε την ηδονή και την απουσία του πόνου¹⁰. Βέβαια, σε αντίθεση με τον Μπένθαμ, ο Μιλ δε φαίνεται να είχε πρόθεση να συμπεριλάβει όλα τα όντα που αισθάνονται στην ηθική κοινότητα. Μάλιστα σε ένα σημείο του βιβλίου του *Ωφελιμισμός*, προσπαθώντας να εξηγήσει την ανωτερότητα των πνευματικών ηδονών σε σχέση με τις σαρκικές, χρησιμοποίησε υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς για τα «κατώτερα ζώα», καταλήγοντας ότι είναι προτιμότερο να είναι κανείς «ένας ανικανοποίητος άνθρωπος παρά ένα ικανοποιημένο γουρούνι· ένας ανικανοποίητος Σωκράτης παρά ένας ικανοποιημένος ηλίθιος»¹¹.

Ο Σίνγκερ όμως θέλει να επεκτείνει την *αρχή της μέγιστης ευτυχίας* ούτως ώστε να εφαρμόζεται σε όλα τα ζώα που μπορούν να έχουν το αίσθημα του πόνου και της ευχαρίστησης. Με τον τρόπο αυτό αποφεύγει ένα γνωστό πρόβλημα όλων των φιλοσόφων που ασχολούνται με ζητήματα περιβαλλοντικής ηθικής, αυτό του καθορισμού ενός κριτηρίου το οποίο να μπορεί να διακρίνει τα όντα στα οποία οφείλουμε να δείχνουμε ηθικό ενδιαφέρον, απ' αυτά που δεν οφείλουμε να τηρούμε μια ανάλογη στάση. Γι' αυτόν τον λόγο ο Σίνγκερ φτάνει στην εξής διαπίστωση:

¹⁰ Mill, John Stuart, *Ωφελιμισμός*, μτφρ. Φιλήμων Παιονίδης, Πόλις, Αθήνα, 2002, σσ. 80-81 [II.2.].

¹¹ Αντιθέτως, ο Πλούταρχος στο βιβλίο του *Γρύλλος* είχε χρησιμοποιήσει ένα γουρούνι για να αποδείξει ότι τα ζώα έχουν λογική και μάλιστα ότι υπερέχουν σε σχέση με τους ανθρώπους για τις αρετές τους όπως τη δικαιοσύνη, τη σύνεση και την ανδρεία. Στο συγκεκριμένο διάλογο ο Οδυσσέας ζητά από την Κίρκη να δώσει στους συντρόφους του και πάλι την ανθρώπινη μορφή και αναλαμβάνει ο Γρύλλος, που είναι ένα γουρούνι, να επικειρηματολογήσει (με επιτυχία) για την ανωτερότητα των υπόλοιπων ζώων σε σχέση με τους ανθρώπους. Βλέπε: Πλούταρχος, *Γρύλλος*, *Περί του τα άλογα λόγω χρήσθαι*, μτφρ. Μενέλαος Χριστόπουλος, Σημητή, Αθήνα, 1996.

Αν ένα ον υποφέρει, δεν υπάρχει καμία ηθική δικαιολόγηση για να αρνηθούμε να λάβουμε υπόψη αυτόν τον πόνο. Ανεξάρτητα από τη φύση αυτού του όντος, η αρχή της ισότητας επιβάλλει να λάβουμε υπόψη μας αυτόν τον πόνο όπως και κάθε άλλο παρόμοιο πόνο οποιουδήποτε άλλου όντος, στο βαθμό βέβαια που μπορούν να γίνουν τέτοιες χονδρικές συγκρίσεις. Αν ένα ον δεν είναι ικανό να υποφέρει, ή να βιώνει ευχαρίστηση ή απόλαυση, δεν υπάρχει τίποτα που να πρέπει να λάβουμε υπόψη. Έτσι, το κριτήριο του αισθάνεσθαι (sentience) (χρησιμοποιώντας αυτόν τον όρο ως ένα βολικό, αν και όχι ως αυστηρή συντόμηση της δυνατότητας για πόνο και/ή ευχαρίστηση) είναι το μόνο εύλογο όριο του ενδιαφέροντός μας για τα συμφέροντα των άλλων. Θα ήταν αυθαίρετο να αποφασίζαμε να χαράξουμε αυτό το όριο με βάση άλλα χαρακτηριστικά, όπως την ευφυΐα ή την ορθολογικότητα. Γιατί να μην επιλέγαμε ένα άλλο χαρακτηριστικό, όπως το χρώμα του δέρματος; (*Η Απελευθέρωση των Ζώων*, σ. 63)

Με βάση αυτήν τη διαπίστωση πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα συμφέροντα όλων των όντων που αισθάνονται, και κατ' επέκταση να τοποθετήσουμε στην ωφελιμιστική ζυγαριά του συνόλου του πόνου και της ευχαρίστησης και το μερίδιο των μη ανθρώπινων ζώων. Αν δεν το κάνουμε, τότε, σύμφωνα με τον Σίγκερ, θα κατηγορηθούμε δίκαια για *ειδισμό* (speciesism). Ο ειδισμός είναι μια μορφή προκατάληψης υπέρ των συμφερόντων των μελών του ιδίου είδους και εναντίον των μελών των άλλων ειδών. Ο Σίγκερ, αν και παραδέχεται ότι δεν είναι πολύ καλός ο όρος, τον χρησιμοποιεί για να δείξει ότι αυτή η στάση είναι αντίστοιχη με τον ρατσισμό και τον σεξισμό. Όπως δηλαδή ο ρατσιστής είναι προκατειλημμένος υπέρ των μελών της φυλής του και ο σεξιστής υπέρ των μελών του φύλου του, έτσι και ο ειδιστής είναι προκατειλημμένος υπέρ των ανθρώπων. Ο Σίγκερ δεν είναι ο πρώτος που χρησιμοποίησε αυτόν τον όρο¹², σίγουρα όμως είναι αυτός που τον έκανε ευρύτερα γνωστό και συνέβαλε μεταξύ άλλων στην πο-

¹² Ο όρος αυτός, που κατ' ομολογία του Singer τον δανείστηκε από τον ψυχολόγο Richard Ryder, χρησιμοποιήθηκε από τον δεύτερο προκειμένου να εξηγήσει τον ηθικό διαχωρισμό μεταξύ των ανθρώπων και των άλλων ζώων (Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον όρο και τη χρήση του βλέπε: Dunayer, Joan, *Speciesism*, Ryce Publishing, Derwood-Maryland, 2004). Ο Ryder άλλωστε εισηγήθηκε αργότερα μια θεωρία (που ονόμασε *painism*) σύμφωνα με την οποία ηθική υπόσταση έχουν όλα τα όντα που έχουν τη δυνατότητα να πονούν. Αν και μοιάζει με τη θεωρία του Singer, παρουσιάζει διαφορές απ' αυτήν. Βλ. Ryder, Richard, *Painism, A Modern Morality*, Opengate Press, London, 2001.

λιτική του χρήση, υπό την έννοια ότι ο σεβασμός προς τα άλλα ζώα άρχισε να θεωρείται, μετά την έκδοση της *Απελευθέρωσης των Ζώων*, από πολιτικούς χώρους της αριστεράς ως κριτήριο ορθής πολιτικής συμπεριφοράς.

Οι προαναφερθείσες απόψεις αναπτύσσονται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου *Η Απελευθέρωση των Ζώων*, στο οποίο ο αυστραλός φιλόσοφος αφιερώνει μερικές σελίδες για να ανατρέψει την υπόθεση που θέλει τα ζώα να μην πονούν. Όσο αβάσιμη κι αν φαντάζει για τους περισσότερους σήμερα μια τέτοια υπόθεση, η επιχειρηματολογία του Σίνγκερ είναι χρήσιμη αφού μεταξύ άλλων παραθέτει ένα σημαντικό επιχείρημα για την ένταση του πόνου. Συχνά, αναφέρεται από τους πολέμιους της ηθικής αντιμετώπισης των ζώων ότι δεν είναι δυνατόν να γίνει γνωστή η ένταση του αισθήματος του πόνου και ότι όσοι υποστηρίζουν ότι τα ζώα πονούν διαπράττουν το σφάλμα του ανθρωπομορφισμού. Παραβλέποντας τις βιτγκενσταϊνικού τύπου ενστάσεις περί ανθρωπομορφισμού, θα αναφερθώ μονάχα στο επιχείρημα του Σίνγκερ ότι στην περίπτωση των ζώων ο πόνος μπορεί να είναι ακόμα πιο έντονος. Το παράδειγμα που χρησιμοποιεί είναι αυτό της αιχμαλωσίας, και συγκεκριμένα αναφέρει ότι σε μια τέτοια περίπτωση ένας άνθρωπος μπορεί να ενημερωθεί ότι θα απελευθερωθεί σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, με αποτέλεσμα να υπομένει και να προσμένει αυτήν την ημέρα. Στην περίπτωση όμως ενός αιχμάλωτου ζώου ένας τέτοιος εγκλεισμός μπορεί να επιφέρει μεγαλύτερο ψυχολογικό πόνο, αφού το εγκλωβισμένο ζώο πιθανόν αντιμετωπίζει τον εγκλεισμό ως μια συνεχή απειλή για τη ζωή του, επειδή δεν μπορούμε να το ενημερώσουμε, και ούτε είναι δυνατό να γνωρίζει, ότι δεν πρόκειται να θανατωθεί.

Η *Απελευθέρωση των Ζώων* δεν είναι ένα αμιγώς φιλοσοφικό βιβλίο, ή για να το θέσω αλλιώς, δεν είναι ένα βιβλίο που στηρίζεται μόνο σε φιλοσοφικά επιχειρήματα. Τα δύο από τα έξι κεφάλαια του βιβλίου, το δεύτερο και το τρίτο, αφορούν στα πειραματόζωα και την εντατική κτηνοτροφία αντίστοιχα. Και στα δύο αυτά κεφάλαια, οι πληροφορίες που παραθέτει ο Σίνγκερ είναι ανατριχιαστικές και προέρχονται αποκλειστικά από επιστημονικά περιοδικά, στην περίπτωση μάλι-

στα των πειραματόζωων από μελέτες των ίδιων των επιστημόνων που διεξήγαγαν τα πειράματα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο λοιπόν, ο συγγραφέας προσπαθεί μέσα από την περιγραφή πειραμάτων από τα πεδία της πολεμικής βιομηχανίας, της ψυχολογίας και της βιομηχανίας καλλυντικών να δείξει ότι τις περισσότερες φορές τα πειράματα αυτά γίνονται δίκως να συντρέχει λόγος «ζωής ή θανάτου». Ενώ λοιπόν στις καθημερινές συζητήσεις που έχουμε, το επιχείρημα που ακούμε συνήθως να επικαλούνται οι περισσότεροι συνάνθρωποί μας, προκειμένου να υπερασπιστούν την πρακτική των πειραμάτων σε ζώα, είναι ότι αυτά ενδέχεται να έχουν ως αποτέλεσμα την εύρεση ενός φαρμάκου για κάποια ανίατη ασθένεια που ταλαιπωρεί τον άνθρωπο (επιχείρημα που βέβαια θα χαρακτηρίζονταν από τον Σίνγκερ ως «ειδιστικό»), ο Σίνγκερ αποκαλύπτει ότι τα περισσότερα πειράματα που γίνονται, πρώτον, δεν αφορούν στην εύρεση τέτοιων φαρμάκων, δεύτερον, δεν έχουν πάντα τα ίδια αποτελέσματα σε ανθρώπους και σε άλλα ζώα, τρίτον, είναι πολλές φορές εντελώς τετριμμένα και τα αποτελέσματά τους αναμενόμενα, και τέταρτον, γίνονται με στόχο να καρπώνονται οι επιστήμονες κρατικές επιχορηγήσεις. Σε σχέση με το τελευταίο αυτό σημείο, είναι δυνατόν να αναπτυχθεί και ένας επιστημολογικός προβληματισμός ως προς τη λειτουργία της επιστημονικής κοινότητας και του επιστημονικού παραδείγματος, αλλά δε θα επεκταθώ για λόγους οικονομίας. Ο αυστραλός φιλόσοφος όμως θέτει ένα άλλο επιστημολογικό ερώτημα που σχετίζεται με τα όρια της επιστημονικής έρευνας, κατά πόσον δηλαδή έχουν δικαίωμα οι επιστήμονες, στο όνομα της επιστημονικής γνώσης, να αφαιρούν ζωές και να βασανίζουν. Σήμερα, τριάντα και πλέον χρόνια μετά την πρώτη έκδοση της *Απελευθέρωσης των Ζώων*, το ζήτημα του πειραματισμού σε ζώα αποτελεί ένα από τα κύρια ζητήματα της βιοηθικής¹³. Χάρη σ' αυτό το βιβλίο, και τις επακόλουθες αντιδρά-

¹³ Αυτό το μαρτυρούν πλέον και οι συλλογές για τη βιοηθική στις οποίες το ζήτημα των πειραματόζωων αποτελεί αυτόνομη ενότητα. Ενδεικτικά βλέπε: Kuhse, Helga & Singer, Peter (eds.), *A Companion to Bioethics*, Blackwell, Malden, 1998, Part XII, Kuhse, Helga & Singer, Peter (eds.), *Bioethics, An Anthology*, Blackwell, Malden, 2006, Part VIII και Levinson, Ralph & Reiss, Michael J. (eds.), *Key Issues in Bioethics, A Guide for Teachers*, Routledge Falmer, London, 2003, Part VII. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι και η ελληνική Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής

σεις μιας μεγάλης μερίδας πολιτών, ψηφίστηκαν νομοθεσίες που θέτουν κάποια όρια ως προς τον πειραματισμό¹⁴. Ταυτόχρονα, ο Σίνγκερ ασχολείται και με τις οικονομικές και κατ' επέκταση τις πολιτικές προεκτάσεις του ζητήματος, καθόσον μέσω των πειραμάτων εξυπηρετούνται οικονομικά συμφέροντα.

Ωστόσο, μεγαλύτερη βαρύτητα στα οικονομικά ζητήματα και κυρίως στα συμφέροντα των μεγάλων πολυεθνικών δίνεται στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου, όπου και γίνεται λόγος για την εντατική κτηνοτροφία. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται μια εξαντλητική αναφορά στις μεθόδους εκτροφής και εκμετάλλευσης των ζώων που προορίζονται για κατανάλωση, και στις συνέπειες που έχουν αυτές οι μέθοδοι στην ψυχολογική και σωματική κατάστασή τους. Στόχος του συγγραφέα δεν είναι η βελτίωση των συνθηκών κάτω από τις οποίες ζούνε αυτά τα ζώα, προκειμένου να επιτευχθεί η παραγωγή καλύτερου κρέατος για τους καταναλωτές. Αντίθετα, πρόθεσή του είναι να τεθεί η όλη διαδικασία της κτηνοτροφίας κάτω από το πρίσμα της ηθικής, και να δείξει ότι μέσω της πρακτικής της κτηνοτροφίας, και πολύ περισσότερο της εντατικής κτηνοτροφίας, παραγκωνίζονται τα συμφέροντα των ζώων προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα ανθρώπινα συμφέροντα. Συγκεκριμένα, προκαλείται έντονος πόνος στα ζώα αυτά, και μάλιστα αφαιρείται η ζωή τους προκειμένου να ικανοποιηθεί η επιθυμία του ανθρώπου να καταναλώνει ζωική τροφή, επιθυμία η οποία δεν είναι πρωταρχικής σημασίας. Αν θεωρήσουμε ότι πρέπει να εκτιμούμε ισότιμα τα συμφέροντα των ανθρώπων με αυτών των όντων, τότε το συμφέρον τους για ζωή και για αποφυγή του βασανισμού τους, είναι μεγαλύτερης αξίας από το συμφέρον του ανθρώπου να τρώει κρέας ή ζωικά παράγωγα.

ασχολείται με το ζήτημα ως αυτόνομη ενότητα (βλέπε: Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, *Θέσεις για Σύγχρονα Προβλήματα, Κείμενα 2000-2007*, επιμέλεια Μαριάννα Δρακοπούλου, Εθνικό Τυπογραφείο, Σεπτέμβριος 2007, σσ. 191-220).

¹⁴ Σχετική νομοθεσία ισχύει και στην Ελλάδα με το προεδρικό διάταγμα (αριθμός 160, 1991), με το οποίο ενσωματώθηκαν οι ευρωπαϊκές οδηγίες του 1986.

Γι' αυτό, η λύση κατά τον Σίγκερ βρίσκεται στην παύση της πρακτικής της κτηνοτροφίας και στην υιοθέτηση της χορτοφαγικής διατροφής¹⁵.

Παρά το γεγονός ότι ο Σίγκερ είναι ωφελιστής, η επιχειρηματολογία του δεν εξαντλείται στον ωφελισμό. Αυτό φαίνεται στο επόμενο απόσπασμα:

Η θανάτωση ενός ζώου, είναι από μόνη της μια προβληματική ενέργεια. Λέγεται, ότι αν έπρεπε να σκοτώνουμε το κρέας που επρόκειτο να φάμε, τότε θα ήμασταν όλοι χορτοφάγοι. Βεβαίως, λίγοι άνθρωποι έχουν επισκεφτεί ποτέ ένα σφαγείο και οι ταινίες που περιέχουν σκηνές με το τι γίνεται μέσα στα σφαγεία δεν είναι δημοφιλείς στην τηλεόραση. Οι άνθρωποι μπορεί να ελπίζουν ότι το κρέας που αγοράζουν προέρχεται από ένα ζώο που πέθανε με ανώδυνο τρόπο, αλλά στην πραγματικότητα δε θέλουν να γνωρίζουν γι' αυτό. Εντούτοις, αυτοί που μέσω των αγορών τους αξιώνουν να σκοτώνονται τα ζώα, δεν πρέπει να προφυλάσσονται απ' αυτήν ή οποιαδήποτε άλλη πλευρά της παραγωγής του κρέατος που αγοράζουν. (*Η Απελευθέρωση των Ζώων*, σ. 254)

Στο παραπάνω απόσπασμα ο Σίγκερ ουσιαστικά επικαλείται επιχειρηματολογία που χρησιμοποιείται κυρίως από τους υποστηρικτές της ηθικής αντιμετώπισης των ζώων βασιζόμενης στη συμπάθεια (*sympathy*), η οποία όμως δε θεωρείται αντιφατική με την ωφελιστική παράδοση, αφού ο ίδιος ο Μιλ είχε αναφερθεί στην ύπαρξη ενός ισχυρού φυσικού αισθήματος που μπορεί να αποτελέσει το «ισχυρό όπλο της ωφελιστικής ηθικής»¹⁶.

Στο τέταρτο κεφάλαιο ο Σίγκερ προσπαθεί να στηρίξει το επιχείρημα ότι πρέπει να είμαστε χορτοφάγοι. Για να ισχυροποιήσει τη θέση του υποστηρίζει ότι χορτοφάγοι δεν οφείλουν να γίνουν μόνο αυτοί που εναντιώνονται στην πρόκληση πόνου σε άλλα όντα, αλλά και αυτοί που εναντιώνονται στις συνθήκες παραγωγής τροφής ζωικής προέλευσης. Το κεφάλαιο αυτό είναι ίσως το πιο σημαντικό για τους σκοπούς του βιβλίου, καθώς εξηγεί γιατί πρέπει να γίνει η θεωρία πράξη, δίνοντας έτσι νόημα στο πεδίο της «εφαρμοσμένης» ή «πρακτικής φι-

¹⁵ Για μια περαιτέρω προσπάθεια να εξηγήσει τη συμβατότητα μεταξύ ωφελισμού και χορτοφαγίας βλέπε: Singer, Peter, "Utilitarianism and Vegetarianism", *Philosophy & Public Affairs* 9, no. 4, 1980, σσ. 325-337.

¹⁶ Mill, John Stuart, *Ωφελισμός*, ό.π., σ. 116 [III.10.].

λοσοφίας», και παραπέμποντας αναπόφευκτα στο αρχαιοελληνικό παράδειγμα του φιλοσόφου που ζούσε σύμφωνα με τη φιλοσοφία του. Ταυτόχρονα, διατυπώνει ένα ισχυρό οικονομικό επιχείρημα, που πλέον αποτελεί κοινό τόπο, ότι αν σταματούσαν οι άνθρωποι να τρώνε ζωική τροφή τότε, με την εξοικονόμηση φυτικής τροφής που θα προερχόταν από τη σίτιση των ζώων, θα μπορούσε να τραφεί όλος ο ανθρωπίνος πληθυσμός του πλανήτη. Αυτό το επιχείρημα μάλιστα καθίσταται εξαιρετικά επίκαιρο σήμερα που οι πολυεθνικές στρέφονται σε καλλιέργειες για την παραγωγή βιοκαυσίμων, ρίχνοντας έτσι το επίπεδο των διαθέσιμων τροφών για τον άνθρωπο και οξύνοντας το πρόβλημα της παγκόσμιας πείνας. Άλλωστε ο Σίνγκερ, δεν είναι ένας φιλόσοφος ο οποίος ασχολείται με το ζήτημα της ηθικής αντιμετώπισης των ζώων ξέχωρα από τα προβλήματα του ανθρώπου. Είναι χαρακτηριστικό ότι έχει καταπιαστεί ειδικά με το πρόβλημα της πείνας¹⁷.

Στο πέμπτο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη ιστορική αναδρομή στη διαμόρφωση και παγίωση της ειδικτικής αντίληψης. Όπως είναι λογικό, παρουσιάζεται εκτενώς η συμβολή της ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης¹⁸ αλλά και η περίπτωση του Φραγκίσκου της Ασίζης που απέδιδε ίση αξία σε ανθρώπους και σε άλλα ζώα, και που σήμερα θεωρείται από την καθολική Εκκλησία ως ο «άγιος της οικολογίας». Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται επίσης στον Ντεκάρτ (Descartes), και τις γνωστές θέσεις του περί ζώων- αυτομάτων, όπως και στις μετέπειτα απόψεις των διαφωτιστών, ενώ μνημονεύονται και τα πρώτα αγγλικά νομοθετικά μέτρα κατά της βάνανυσης μεταχείρισης των ζώων.

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο ο Σίνγκερ ασχολείται με την κατασκευασμένη εικόνα των ανθρώπων για τα ζώα, μέσα από τα παιδικά παραμύθια, τις διαφημίσεις και τις τηλεοπτικές εκπομπές, ως απόσταγμα της ανάδυσης και παγίωσης της ειδικτικής στάσης. Στο ίδιο κεφάλαιο, ο συγγραφέας προσπαθεί να διαλύσει μια καθιερωμένη α-

¹⁷ Singer, Peter, "Famine, Affluence and Morality", *Philosophy and Public Affairs* 1, no. 3, 1972, σσ. 229-243.

¹⁸ Για την πρώτη αναφορά (1967) στο ζήτημα της ευθύνης του χριστιανισμού για την οικολογική κρίση βλέπε: White, Lynn, Jr., "Οι Ιστορικές Ρίζες της Οικολογικής μας Κρίσης", μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, στο Σαρίκας, Ζήσης (επ.), *Η Φωτιά του Προμηθέα*, Αθήνα, Νησίδες, 1998, σσ. 33-49.

ντίληψη σύμφωνα με την οποία όσοι ενδιαφέρονται για την ηθική αντιμετώπιση των ζώων αδιαφορούν για την ηθική αντιμετώπιση των ανθρώπων. Πράγματι, αυτή η αντίληψη είναι αρκετά διαδεδομένη, και διατυπώνεται κυρίως σε αντιπαραβολή με την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που παρατηρείται λίγο ή πολύ σε πολλές χώρες του κόσμου, ακόμα και του αυτοαποκαλούμενου «ανεπτυγμένου». Υπάρχει η αντίληψη ότι πρέπει να τηρείται μια σειρά προτεραιότητας ως προς το σεβασμό των δικαιωμάτων των ειδών. Φυσικά αυτό δεν είναι απαραίτητο να συμβαίνει, και μάλιστα δεν μπορεί να ισχύει στο εξισωτικό ωφελιμιστικό πλαίσιο του Σίγκερ. Σε κάθε περίπτωση πάντως ο Σίγκερ φροντίζει να μας παραθέσει παραδείγματα βάσει των οποίων αποδεικνύεται ότι οι πρωτεργάτες κινήματων για την καλύτερη μεταχείριση των ζώων πρωτοστατούσαν ταυτόχρονα και σε κινήματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Σε τελική ανάλυση, η *Απελευθέρωση των Ζώων* του Σίγκερ, όπως σωστά παρατηρεί η Άλισον Χιλς (Alison Hills)¹⁹, θέτει το εξής δίλημμα: ή θα πρέπει να αποδείξουμε τη διαφορά μεταξύ των ανθρώπων και των άλλων ζώων, η οποία εξηγεί γιατί έχουμε το δικαίωμα να τρώμε τα ζώα ή να πειραματιζόμαστε με αυτά, ή θα πρέπει να κάνουμε το ίδιο και με τους ανθρώπους. Ο σκοπός του Σίγκερ είναι να αντιμετωπίσουμε ισότιμα τα όμοια συμφέροντα των ανθρώπων με εκείνα των άλλων ζώων, και για το σκοπό αυτό συγκρίνει ανθρώπους με βαριές αναπηρίες ή βρέφη (δηλαδή ανθρώπους που στερούνται κάποιων ικανοτήτων που έχουν οι υγιείς ενήλικες άνθρωποι και επομένως παρουσιάζουν περισσότερες ομοιότητες με τα άλλα ζώα παρά με αυτούς) με άλλα ζώα. Όσο συνεχίζουμε να κάνουμε τη διάκριση με κριτήριο το είδος και να επιφυλάσσουμε διαφορετική ηθική αντιμετώπιση σε αυτές τις ομάδες όντων, τόσο είμαστε ευάλωτοι στην κατηγορία του ειδησμού. Από την κριτική του Σίγκερ δεν εξαιρούνται ούτε οι ηθικοί φιλόσοφοι. Έτσι, ο συγγραφέας σχολιάζει την αδυναμία του Ρολς να εξηγήσει γιατί οφείλουμε να συμπεριφερόμαστε με δικαιοσύνη στα ανθρώπινα όντα, όχι όμως και στα άλλα ζώα.

¹⁹ Hills, Alison, *Do Animals Have Rights?*, Icon Books, Cambridge, 2005, σσ. 24-25.

Ο Σίνγκερ τελειώνει το βιβλίο του επανερχόμενος στους αρχικούς συλλογισμούς του, δηλαδή στο κρίσιμο ερώτημα της ισότητας και του ειδικισμού. Στο πρώτο κεφάλαιο άλλωστε, ο αυστραλός φιλόσοφος ασχολούμενος με το ζήτημα των θανατώσεων κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η περίφημη θέση για την *ιερότητα της ζωής* (sanctity of life) είναι στην πραγματικότητα θέση για την *ιερότητα της ανθρώπινης ζωής* (sanctity of human life), εφόσον οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η ανθρώπινη ζωή και μόνο αυτή είναι «ιερή», δηλαδή δεν πρέπει να αφαιρείται. Γι' αυτό και για τον Σίνγκερ η θέση αυτή αποτελεί μια ακόμη μορφή ειδικισμού. Η πρόταση του Σίνγκερ είναι η ίση εκτίμηση των συμφερόντων των ανθρώπων και των άλλων ζώων.

Η εξέλιξη της θεωρίας του Σίνγκερ

Ο Σίνγκερ δε σταμάτησε να ασχολείται με το ζήτημα της ηθικής αντιμετώπισης των άλλων ζώων και επανήλθε με νέα βιβλία και πιο ριζοσπαστικές ιδέες. Σε σχέση με το ζήτημα της ίσης εκτίμησης των συμφερόντων επιμελήθηκε από κοινού με την Πάολα Καβαλιέρι (Paola Cavalieri) έναν τόμο, στόχος του οποίου ήταν η επιστημονική και φιλοσοφική στήριξη της ισότητας όλων των ανθρωπίδων (Hominidae, great apes), δηλαδή των ανθρώπων, των χιμπατζήδων, των μπονόμπο, των γοριλών και των ουραγοτάγκων. «Επιζητούμε μια επέκταση της ισότητας που θα αγκαλιάσει, όχι μόνο το είδος μας, αλλά επίσης και τα είδη που είναι οι στενότεροι συγγενείς μας και που μας μοιάζουν περισσότερο ως προς τις ικανότητες και τους τρόπους διαβίωσής τους», ανέφεραν χαρακτηριστικά στον πρόλόγό τους²⁰. Μάλιστα, οι συγγραφείς αυτού του συλλογικού τόμου, μεταξύ των οποίων οι Ρίτσαρντ Ντόκινς, Στίβεν Κλαρκ και Τομ Ρίγκαν (Richard Dawkins, Stephen R.L. Clark, Tom Regan), συνυπέγραψαν τη «Διακήρυξη για τους Ανθρωπίδες» όπου και ζητούν την επέκταση της κοινότητας των ίσων (ούτως ώστε να συμπεριλάβει όλους τους ανθρωπίδες), την ο-

²⁰ Cavalieri, Paola & Singer, Peter, "Preface" στο Cavalieri, Paola & Singer, Peter, (eds.), *The Great Ape Project, Equality beyond Humanity*, St. Martin's Griffin, New York, 1993, σ. 1.

ποία ορίζουν ως την ηθική κοινότητα στο πλαίσιο της οποίας αποδεχόμαστε κάποιες βασικές ηθικές αρχές και δικαιώματα που πρέπει να διέπουν τις σχέσεις των μελών και να επιβάλλονται από το νόμο. Οι τρεις αξιώσεις της Διακήρυξης αυτής είναι: πρώτον, το δικαίωμα στη ζωή, δεύτερον, η προστασία της ατομικής ελευθερίας, και τρίτον, η απαγόρευση του βασανισμού. Η πρώτη επιτυχία αυτών των ιδεών ήρθε πρόσφατα, αφού στις 25 Ιουνίου του 2008 η ισπανική βουλή ανακοίνωσε ότι θα αποδώσει νομικά δικαιώματα στους ανθρωπίδες που δεν ανήκουν στο ανθρώπινο είδος.

Στο βιβλίο του *Πρακτική Ηθική* που θεωρείται μαζί με την *Απελευθέρωση των Ζώων* ένα από τα δύο σημαντικότερα βιβλία του, υιοθέτησε μια νεότερη μορφή του ωφελιμισμού που ονομάζεται *ωφελιμισμός των προτιμήσεων* (preference utilitarianism)²¹. Σύμφωνα με τον ωφελιμισμό των προτιμήσεων επιζητείται η ευρύτερη ικανοποίηση των προτιμήσεων²², ή, όπως θα γράψει και ο ίδιος, ο ωφελιμισμός των προτιμήσεων αποτιμά τις πράξεις από το «βαθμό κατά τον οποίο αυτές συμφωνούν με τις προτιμήσεις των όντων που επηρεάζονται από τη συγκεκριμένη πράξη ή τις συνέπειές της»²³. Ο ωφελιμισμός των προτιμήσεων προσφέρει ένα σημαντικό πλεονέκτημα σε σχέση με τον κλασικό ωφελιμισμό: το όφελος ορίζεται από τις αξίες των ίδιων των ατόμων (τις προτιμήσεις τους) και δεν προκύπτει από μια απρόσωπη αξιολόγηση της ποιότητας και της ποσότητας του πόνου και της ευχαρίστησης²⁴. Ωστόσο, ο ίδιος πιστεύει ότι ο ωφελιμισμός των προτιμήσεων δεν έχει τόσο μεγάλη διαφορά από τον κλασικό ωφελιμισμό, υπό την έννοια ότι και οι Μπένθαμ και Μιλ χρησιμοποιούσαν τους όρους «ευχαρίστηση» και «πόνος» με μια ευρύτερη σημασία που μπορεί να ενέχει την επίτευξη της προτίμησης της ευχαρίστησης και της

²¹ Singer, Peter, *Practical Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999².

²² Goodin, Robert, "Utility and the Good", στο Singer, Peter (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, 1991, σ. 243.

²³ Singer, Peter, *Practical Ethics*, ό.π., σ. 94.

²⁴ Για ενδεχόμενα προβλήματα που ουσιαστικά ακυρώνουν αυτό το πλεονέκτημα βλ. Warren, Mary Anne, *Moral Status, Obligations to Persons and other Living Things*, Oxford University Press, Oxford, 1997.

αποφυγής του πόνου²⁵. Παρ' όλα αυτά, ο Έιρ βρίσκει μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο μορφών ωφελιμισμού, και συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι ο κλασικός ωφελιμιστής που επιδιώκει τη μέγιστη ευτυχία επιζητά να ικανοποιήσει έναν περιορισμένο αριθμό προτιμήσεων, ενώ ο ωφελιμιστής των προτιμήσεων επιζητά να ικανοποιήσει όλες τις προτιμήσεις²⁶.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Σίνγκερ επηρεάστηκε από το δάσκαλό του Έιρ και τη θεωρία του περί *καθολικού επιτακτισμού* (universal prescriptivism), κάτι που δηλώνει σαφώς στο βιβλίο του *Πρακτική Ηθική*. Είναι δύο τα σημαντικότερα στοιχεία που δανείζεται από τον Έιρ. Το πρώτο έχει να κάνει με την καθολικευσιμότητα των ηθικών κρίσεων. Ο Έιρ είχε υποστηρίξει ότι αν μια ηθική κρίση επιτάσσει το x σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, τότε το επιτάσσει σε κάθε παρόμοια περίπτωση. Ταυτόχρονα ο Έιρ προσπάθησε να συνδυάσει τον ωφελιμισμό με τη θεωρία του Καντ (Kant), αφού υποστήριξε ότι υπάρχει μια πολύ στενή σχέση μεταξύ της θέσης του Μπένθαμ (την οποία ασπάστηκε και ο Μιλ) «Ο καθένας μετράει για έναν και κανένας για περισσότερο από έναν» και αυτής του Καντ που έλεγε «Πράττε μόνο σύμφωνα με ένα τέτοιο γνώμονα, μέσω του οποίου μπορείς συνάμα να θέλεις, αυτός ο γνώμονας να γίνει καθολικός νόμος»²⁷.

Αντίστοιχη θέση αναπτύσσει και ο Σίνγκερ στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του *Πρακτική Ηθική* υποστηρίζοντας την καθολικότητα της ηθικής. Για να στηρίξει τον ισχυρισμό του αναφέρει την ομοιότητα μεταξύ του χρυσού κανόνα, που αποδίδεται στον Μωϋσή και ειπώθηκε από τον Ιησού, «αγαπά τον πλησίον σου ως εαυτόν» (ο οποίος ουσιαστικά στηρίζει τη θέση ότι τα συμφέροντα του οποιουδήποτε έχουν την ίδια βαρύτητα με τα συμφέροντα των άλλων) με τη θέση των Στωικών ότι η ηθική προέρχεται από έναν καθολικό φυσικό νόμο, και με την κατηγορική προστακτική του Καντ. Το ερώτημα που απασχολεί τελικά

²⁵ Singer, Peter, *Practical Ethics*, ό.π., σ. 14.

²⁶ Hare, Richard Mervyn, *Moral Thinking, Its Levels, Method and Point*, Clarendon Press, Oxford, 1981, σσ. 103-104.

²⁷ Hare, Richard Mervyn, *Moral Thinking, Its Levels, Method and Point*, ό.π., σ.σ. 4-5. Για τη μετάφραση του Καντ βλέπε: Kant, Immanuel, *Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, μτφρ. Γιάννη Τζαβάρα, Δωδώνη, Γιάννινα, 1984.

τον Σίνγκερ είναι αν μπορεί αυτή η καθολικευσιμότητα της ηθικής να μας καθοδηγήσει για το τι είναι σωστό και τι λάθος. Η απάντηση που δίνει ο ίδιος στο ερώτημα είναι καταφατική, και μάλιστα πιστεύει ότι μπορούμε να υιοθετήσουμε μια ευρύτερη ωφελιμιστική στάση. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι η ωφελιμιστική θέση είναι το σημείο στο οποίο φτάνουμε όταν καθολικεύουμε την εστιασμένη στα δικά μας συμφέροντα λήψη αποφάσεων (self-interested decision making). Ακόμα και αν σκοπεύουμε να στηρίξουμε μη ωφελιμιστικές θεωρίες, όπως θεωρίες δικαιωμάτων, δικαιοσύνης, της ιερότητας της ζωής, για να το πράξουμε αυτό, θα πρέπει να κάνουμε ένα πρώτο βήμα, το οποίο θα είναι αναγκαστικά ωφελιμιστικής φύσεως. Το βήμα αυτό είναι η αναζήτηση μιας λύσης που θα έχει τις καλύτερες συνέπειες για όλους αυτούς που επηρεάζονται από τις πράξεις μας²⁸. Αυτή είναι μια ελάχιστη ωφελιμιστική θέση που λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα των άλλων και η οποία θεωρείται από τον Σίνγκερ ως δεδομένη για κάθε ηθικό συλλογισμό.

Το δεύτερο στοιχείο που δανείζεται ο Σίνγκερ από τον Έιρ στο βιβλίο *Πρακτική Ηθική*, είναι η διάκριση μεταξύ δύο επιπέδων της ηθικής σκέψης, του «ενορατικού» και του «κριτικού». Ο Έιρ με αυτούς τους όρους είχε διακρίνει το πρώτο επίπεδο της ηθικής σκέψης (ενορατικό), το οποίο λαμβάνει χώρα στην καθημερινή ζωή με εφαρμογή των ηθικών κανόνων, χωρίς κάποια ιδιαίτερη επεξεργασία των ηθικών αρχών, από το δεύτερο επίπεδο (κριτικό), το οποίο είναι πολύπλοκο και εκλεπτυσμένο²⁹. Η διάκριση αυτή αποσκοπεί στη συμφιλίωση του πραξιακού ωφελιμισμού (act-utilitarianism) με τον κανονολογικό ωφελιμισμό (rule-utilitarianism), εφόσον έτσι επιτρέπεται η τήρηση κάποιων γενικών κανόνων, δίχως να απαιτείται απαραίτητα η εξέταση όλων των περιπτώσεων μέσα σε ένα στενό πλαίσιο ηθικών κανόνων.

Στην *Πρακτική Ηθική* εκλέπτυνε τη θέση του για την αφαίρεση ζωής, υποστηρίζοντας ότι είναι λάθος να αφαιρείται η ζωή ενός προσώπου (person). «Πρόσωπο» για τον Σίνγκερ είναι ένα ον που είναι

²⁸ Singer, Peter, *Practical Ethics*, ό.π., σσ. 12-15.

²⁹ Hare, Richard Mervyn, *Moral Thinking, Its Levels, Method and Point*, ό.π., σσ. 25-43.

ορθολογικό (rational), έχει αυτοσυνείδηση (self-conscious) και αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως διακριτή οντότητα με παρελθόν και μέλλον³⁰. Το ερώτημα που προκύπτει αβίαστα είναι το κατά πόσον τα ζώα είναι πρόσωπα. Ο Σίνγκερ αντιλαμβανόμενος τη δυσκολία του να υπερασπίζεται γενικά τα «ζώα» προσπαθεί να τραβήξει τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα ζώα που είναι πρόσωπα και σε εκείνα που δεν είναι. Χωρίς να μπορεί να είναι απόλυτα ακριβής, υποστηρίζει, βάσει των δεδομένων που έχουμε σήμερα για τα ζώα, ότι οι ανθρωπίδες, οι φάλαινες και τα δελφίνια, οι γάτες και οι σκύλοι, όπως επίσης και τα ζώα που οι άνθρωποι εκμεταλλεύονται για το κρέας τους (ειδικά τα γουρούνια) είναι πρόσωπα³¹. Με αυτό το δεδομένο υποστηρίζει ότι οφείλουμε να προστατεύουμε αυτά τα πρόσωπα και να διευρύνουμε το δόγμα για την *ιερότητα της ανθρώπινης ζωής* στο δόγμα για την *ιερότητα της ζωής των προσώπων* (sanctity of personal life)³².

Αν και οι κριτικές που έχουν ασκηθεί στον Σίνγκερ είναι πολλές, ιδιαίτερα μάλιστα για τις απόψεις του περί ευθανασίας, είναι χρήσιμο να διακρίνουμε μεταξύ των κοινωνικών αντιδράσεων και των φιλοσοφικών κριτικών³³. Οι κοινωνικές αντιδράσεις υπήρξαν ποικίλες- σε βαθμό που να χαρακτηρίζεται «αμφιλεγόμενος φιλόσοφος»- και γι' αυτές έγινε μια μικρή αναφορά στις πρώτες σελίδες αυτής της εισαγωγής. Είναι βέβαιο όμως ότι μεγάλες κοινωνικές ομάδες αγκάλιασαν τις απόψεις του για την ηθική αντιμετώπιση των ζώων. Στο επίπεδο της

³⁰ Singer, Peter, *Practical Ethics*, ό.π., σσ. 87, 110-111.

³¹ ό.π., σσ. 118-119.

³² ό.π., σ. 117.

³³ Επειδή οι φιλοσοφικές κριτικές είναι πάμπολλες, παραθέτουμε ενδεικτικά κάποιες απ' αυτές. Από τις πιο συστηματικές και συνολικές κριτικές στον Singer είναι αυτή που του ασκεί ο Tom Regan (Regan Tom, *The Case for Animals Rights*, University of California Press, Berkeley, 2004³, σσ. 206-231). Για μια κριτική σχετικά με την ασυμβατότητα μεταξύ της περιβαλλοντικής ηθικής και των δικαιωμάτων των ζώων βλέπε Sagoff, Mark, "Animal Liberation and Environmental Ethics: Bad Marriage, Quick Divorce", στο James P. Sterba (ed.), *Earth Ethics, Environmental Ethics, Animal Rights and Practical Applications*, Prentice Hall, New Jersey, 1995, σσ. 166- 172. Για μια κριτική του ειδοισμού βλέπε Steinbock, Bonnie, "Speciesism and the Idea of Equality", *Philosophy* 53, 1978, σσ. 247-256. Για μια κριτική της θεωρίας του Singer με την ταυτόχρονη απόρριψη του ωφελισμού βλέπε Franklin, Julian H. *Animal Rights and Moral Philosophy*, Columbia University Press, New York, 2005. Τέλος, τεράστιο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας τόμος με κριτικές, ο οποίος περιλαμβάνει και απάντηση του Singer. Βλέπε: Jamieson, Dale (ed.), *Singer and his Critics*, Blackwell, Oxford, 2000².

φιλοσοφικής κριτικής το αποτέλεσμα ήταν ιδιαίτερα γόνιμο, τόσο για ζητήματα βιοηθικής, όπως η ευθανασία και τα πειραματόζωα, όσο και για το γενικότερο ζήτημα της ηθικής μας στάσης απέναντι στα άλλα ζώα. Ο Σίνγκερ με τις απόψεις του συνέβαλλε στην καθιέρωση του ζητήματος των «δικαιωμάτων των ζώων» ως μια αυτόνομη περιοχή τόσο της βιοηθικής, όσο και της περιβαλλοντικής ηθικής. Αν όμως τα αποτελέσματα έφταναν μέχρις εκεί, τότε θα ήταν μια πραγματική αποτυχία για ένα εγχείρημα που εντάσσεται στην «πρακτική» ή «εφαρμοσμένη» ηθική. Το έργο του Σίνγκερ μπορεί να χαρακτηριστεί επιτυχημένο από τη στιγμή που προσέφερε μια συνεκτική θεωρία, η οποία στην περίπτωση τουλάχιστον του κινήματος για την Απελευθέρωση των Ζώων, βρήκε ευρεία αποδοχή από το κοινό. Είναι χαρακτηριστικό ότι *Η Απελευθέρωση των Ζώων* του Σίνγκερ θεωρείται το σημαντικότερο βιβλίο για το χορτοφαγικό κίνημα, μέλη του οποίου παραδέχονται ότι έγιναν χορτοφάγοι εξαιτίας αυτού του βιβλίου. Από την άποψη αυτή ο Σίνγκερ πέτυχε τουλάχιστον τη μείωση του αριθμού των ζώων που υποκείνται στις βάνουσες συνθήκες της εντατικής κτηνοτροφίας. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι με αφορμή αυτό το βιβλίο, και κάτω από την πίεση ενός τεράστιου κινήματος, άλλαξαν οι νομοθεσίες γύρω από την κτηνοτροφία και τα πειραματόζωα.

Τέλος, ελπίζω ότι, όπως συνέβη με την πρώτη έκδοση του βιβλίου για τον αγγλόφωνο κόσμο, έτσι και η ελληνική μετάφραση αυτού του βιβλίου θα λειτουργήσει ως ένα χρήσιμο εργαλείο για την επεξεργασία αυτών των φιλοσοφικών ιδεών στον τομέα της εκπαίδευσης. Το πιο σημαντικό όμως είναι η περαιτέρω ευαισθητοποίηση των πολιτών για το ζήτημα της ηθικής μας στάσης απέναντι στα άλλα ζώα. Αν συμβεί το τελευταίο, τότε θα έχει εκπληρωθεί ο στόχος του Σίνγκερ. Έτσι, διατηρώντας την ελπίδα ότι αυτό το βιβλίο δε θα διαβαστεί μόνο από ένα εξειδικευμένο ή ήδη μυημένο κοινό, αλλά από ένα ευρύτερο, απέδωσα στην ελληνική τα ονόματα, τις τοποθεσίες, τα ιδρύματα, τους οργανισμούς κτλ., ούτως ώστε να είναι ευκολότερη η ανάγνωση του κειμένου, με τον κίνδυνο βέβαια να υπέπεσα σε σφάλματα εκφοράς των ξένων ονομάτων. Ωστόσο, στις σημειώσεις τέλους (όπως και στις ευχαριστίες) διατήρησα μόνο τα αγγλικά ονόματα για να διευκολύνω αυ-

τούς που θα αναζητήσουν τη βιβλιογραφία. Γι' αυτήν τη μετάφραση χρωστώ ευχαριστίες στους/ις Ζήση Σαρίκα, Αλέκο Γεωργόπουλο, Φανή Ματθαίου, Παύλο Σταυρόπουλο, Ελίζα Κολοβού, Γιάννη Μαχαίρα, Φιλήμονα Παιονίδη, Στέλιο Βιρβιδάκη, Πέτρο Πετρίκη και Κατερίνα Λιγκοβανλή για τη βοήθεια που μου προσέφεραν στην ελληνική απόδοση επιστημονικών όρων, τις διορθώσεις, αλλά και τα χρήσιμα σχόλιά τους. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τις εκδόσεις *Αντιγόνη* που ανέλαβαν τούτη εδώ την έκδοση και ιδιαιτέρως τον γραφίστα των εκδόσεων Χρήστο Γκουντινάκο.

Σταύρος Καραγεωργάκης